

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-36>

УДК 80

Д'яченко І.С.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК СИМВОЛІЗМУ ТА ЙОГО РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглядається символізм як явище, яке є невід'ємною частиною людського буття, яка йде скрізь час та зачіпає історичне та культурне існування людини у світі. Об'єктивною підставою для філософського осмислення і аналізу концепції «символ» є необмежена сфера його використання, унікальні функціональні можливості, стійка потреба в символічних засобах та їх надзвичайна живучість протягом всієї історії. В лінгвістичних розвідках дослідницький інтерес до вивчення символу об'єднує такі мовознавчі галузі, як лінгвістична семіотика, стилістика, лінгвокультурологія, дискурсивні студії, в тому числі забезпечуючи перетин різних сфер лінгвістичних знань. В лінгвістиці і суміжних з нею сферах наукового знання накопичений значний досвід вивчення символу і символічного значення, що обумовлює дослідження даної роботи.

Ключові слова: символ, символізм, культура, релігія, ритуал.

Diachenko Iryna

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF SYMBOLISM AND ITS RELIGIOUS ASPECT

Summary. The article deals with symbolism as a phenomenon that is an integral part of human existence, which goes back and forth and affects the historical and cultural existence of people in the world. The objective basis for philosophical reflection and analysis of the concept of "symbol" is the unlimited scope of its use, unique functionality, the persistent need for symbolic means and their extraordinary vitality throughout the history. Symbol is a poly-scientific abstract, transcendental category. Being in the collective unconscious, the symbol is expressed in the form of images, signs and has a special deep meaning that is only relevant to it but not necessarily related to its essence. Thus, it constitutes, on the one hand, the essence of the symbol itself, and on the other – it inevitably represents the true information, which cannot be expressed in the well-known system of signs as any higher true knowledge. The symbolic mysteries of ancient times kept their secret knowledge and art in the form of symbolic cults and tablets. Essential characteristics of symbols, such as: objectivity, ambiguity, versatility, content, integrity, elusiveness, inexhaustibility, etc. prove the depth of their existence. The problem of the symbol in the humanities remains virtually unexplored, but the variety of material on the subject has been accumulated in the literature, but in general the characters are considered within the framework of the study of broader philosophical problems. Particular attention was paid to the problem of distinguishing a symbol with various forms of aesthetic expression and semantic categories (sign, metaphor, allegory, etc.). Symbol theory has always existed, no matter how new it may seem. Symbolic thinking, symbolism are one of the oldest features of human culture. Considerable experience in studying the symbol and symbolic meaning is accumulated in linguistics and related fields of science, which causes the study of this work.

Keywords: symbol, symbolism, culture, religion, ritual.

Постановка проблеми. Символ – це полінаучна абстрактна, трансцендентна категорія. Існуючи в колективному несвідомому, символ виражається у вигляді образів, знаків і має особливий глибинний сенс, що має відношення тільки до нього але не обов'язково пов'язаний з його сутністю. Так він становить, з одного боку, суть самого символу, а з іншого – неминуче являє собою справжню інформацію, яка не може бути виражена на загальновідомій системі знаків як будь-яке істинне знання. Символічні містериї глибокої давнини не дарма зберігали своє таємне знання і мистецтво у вигляді символічних культів і табличок. Сутнісні характеристики символів, такі як: предметність, багатозначність, універсальність, змістовність, цілісність, невловимість, невичерпність тощо доводять глибину їх існування. Проблема визначення символу і його відмежування від таких «суміжних» феноменів, як знак, образ, архетип, залишається однією з «вічних» проблем як в лінгвістиці, так і в міждисциплінарній парадигмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практично не дослідженою залишається проблема символу в гуманітарній науці, проте в літературі накопичен різноманітний матеріал з даної проблеми, але в цілому символи розглядаються в рамках дослідження більш широких філософських проблем. Особлива увага приділялася проблемі розмежування символу з різноманітними формами естетичного вираження і семантичними категоріями (знак, метафора, алегорія і т.д.) [2, с. 477]. Тут слід зазначити фундаментальні дослідження Е. Кассіра, А.Ф. Лосева, К.А. Свасьяна. У працях цих філософів найбільш докладно викладені основні проблеми символу: структура, функції, місце в системі культурної традиції. Так, Е. Кассіра стверджував, що реальності крім символу не існує, і бачив сутність людини в його здатності відтворювати і використовувати символи [4, с. 779]. А.Ф. Лосев досліджував трактування концепту «символ» в естетичному аспекті і в рамках власної концепції міфу [6, с. 635]. Незаперечною заслугою А.Ф. Лосева – в постановці

проблеми символу для науки. Серед вчених, які розробляли дану проблему, необхідно згадати В.І. Антонова, С.С. Аверинцева, М.М. Рубцова, К.А. Свасьяна, Ю.М. Лотмана, В.Н. Топорова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В лінгвістичних розвідках дослідницький інтерес до вивчення символу об'єднує такі мовознавчі галузі, як лінгвістична семіотика, стилістика, лінгвокультурологія, дискурсивні студії, в тому числі забезпечуючи перетин різних сфер лінгвістичних знань. Символи відіграють визначну роль у культурному розвитку людини, що обумовлює актуальність статті. Символ – це полінаучна абстрактна, трансцендентна категорія. Існуючи в колективному несвідомому, символ виражається у вигляді образів, знаків і має особливий глибинний сенс, що має відношення тільки до нього але не обов'язково пов'язаний з його сутністю. Так він становить, з одного боку, суть самого символу, а з іншого – неминуче являє собою справжню інформацію, яка не може бути виражена на загальновідомій системі знаків як будь-яке істинне знання [8, с. 226]. Символічні містерії глибокої давнини не дарма зберігали своє таємне знання і мистецтво у вигляді символічних культів і табличок. Сутнісні характеристики символів, такі як: предметність, багатозначність, універсальність, змістовність, цілісність, невловимість, невичерпність тощо доводять глибину їх існування.

Мета статті. Дослідження та аналіз ролі символізму у історичному та релігійному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Основи для детальної розробки теорії символізму були закладені у ХХ столітті. Символізм став об'єктом уваги таких наук, як філософія, літературознавство, психолінгвістика та антропологія. Питання символічного існування людини відобразилося у філософській антропології, так як у філософській традиції всі актуальні питання в кінцевому підсумку зводилися до людини або до того, що було безпосередньо з нею пов'язано [10, с. 125]. Поняття людини, як істоти символічної, привертало до себе увагу мислителів і вчених, еволюціонувало, приймало різні форми, часто не мало однозначного тлумачення та спостерігалось протягом всієї історії філософської думки. Однак саме в ХХ столітті особливо актуалізується і виходить на перший план людина символічна, яка й мислиться як сучасна людина.

Теорія символу існувала споконвіку, наскільки б новою вона не здавалася. Символічне мислення, звернення до символів і символіки – одне з найдавніших властивостей людської культури. Символізм закликає повернутися до тієї вихідної ситуації, коли людина була один на один зі світом і для його розуміння створила систему знаків. Так, художній символ через реальний предмет наводить людину на думки про існування ідеального начала, недоступного для звичайного пізнання світу – «області таємного» [5, с. 367]. Першим на мові символів заговорив Платон. Однак саме в середньовіччі, коли теїстичні проблеми стали визначальними, вперше згадуються символи, як категорії. Трактатування Біблії наштовхнуло філософів на думку про існування якогось вищого знання, що йде безпосередньо з вуст Творця і перекладеного на людську

мову, щоб ми могли слідувати Його вказівкам. Саме слово було в той час символом, а той, хто володіє ним – наближений до істини, істини Бога. Тому і символізм сприймався як щось, що має божественне походження [7, с. 479]. Символісти відрізняли сучасний символ від символу древніх і, творчо переробивши положення релігійного символізму, прийшли до висновку, що кожен об'єкт творіння відповідає ідеї, поєднаної з божественним ідеалом і, таким чином, являє собою знак божественної думки. Символічні засоби завжди займали велике місце в системі будь-якого віросповідання і традиційно залишаються невід'ємною частиною релігійного світосприйняття [9, с. 191]. Мабуть, справедливо буде сказати, що мистецтво символізму саме в релігії, як ні в якій іншій сфері культури, досягло вершини свого розвитку. Вражає різноманіття і багатство релігійного символічного світу: вигадлива мова текстів і храмового богослужіння, ритуальна поведінка і священнодійство обрядів, багата символіка живопису і архітектури, мелодійний лад музичного супроводу і ритми танців. В рамках системи окремі компоненти завжди пов'язані, вони органічно підпорядковані один одному, є взаємозалежними. Усуваючи якийсь елемент, ми позбавляємо повноти і завершеності ціле.

Вияткова значимість символіки саме в релігійних системах у великій мірі пов'язана з її специфічними характеристиками і функціональними якостями. Поділ світу в релігії на надчутливий, божественний і земний, людський пов'язаний з потребою в контакті між ними, необхідністю в осягненні трансцендентного. Для цього не прийнятні ніякі раціональні способи пізнання світу [11, с. 454]. Одним із засобів для здійснення такого зв'язку поряд з вірою, інтуїцією, совістю, містичними станами душі є символ. Релігійний сенс символу – в поєднанні земного з небесним. Він значимий не сам по собі, а з точки зору зв'язку з чимось іншим. Символи дають можливість осягати понадчутливе, трансцендентне. Для адептів визнання реальності символічних змістів означає визнання реальності не тільки суцього світу (земного), але і світу невидимого (духовного). Виходячи з цього, можна сказати, що символізм – це спосіб олюднення природи, її стихійних, непідвладних людині сил. Він дозволяє висловити трансцендентне в простих, зрозумілих і доступних формах [1, с. 303]. Величезна складність, з якою ми стикаємося при аналізі проблеми символізму в релігії, полягає в протиріччі самого предмета дослідження. Вірніше, складним є визначити ту межу, яка відділяє символічне від того, що не є таким. Якщо розглянути будь-який культ з атеїстичних і матеріалістичних позицій, то ми виявимо масу символічних предметів, дій, ідей тощо. Ми можемо умовно виділити три великі групи: символічні засоби, дії і відносини. До перших відносяться конкретні об'єкти, предмети, твори образотворчого мистецтва і архітектури, образи літератури та усного мовлення, музичне оформлення. Дії включають: поведінку вірян, різноманітні рухи тіла (поклони, колінопреклоніння тощо), жести, обрядову діяльність. Третя група охоплює різні символічні відносини, які мають місце в повсякденному житті адептів і в богослужбовій практи-

ці. Сюди включаються особисті відносини з божественним світом, етикет, контактне спілкування всередині громади і за її межами [7, с. 479]. Таким чином, релігійний символ розглядається за аналогією з його використанням в будь-якій іншій сфері культури як об'єкт, що відсилає до чогось іншого, відмінного від нього самого.

Проблеми наукового вивчення і адекватного розуміння релігійної символіки пов'язані з тим, що віруючі не просто абсолютно по-різному трактують свої символи, а й ставляться до них по-різному. Складність полягає в тому, що зображення божества для двох шанувальників, будь то сучасна людина або його далекий предок, може мати абсолютно різний зміст. Для одного кумир є тільки символом, а для іншого – самим богом. Останнє ставлення є відлунням язичницького ідолства, яке ґрунтується не на тому, що який-небудь предмет символізує інше, а на тому, що він є цим іншим. Тут має місце подвійне ставлення: з одного боку, надчутливий, божественний світ відкриває себе за допомогою символів, які в цьому випадку мають зображувально-знаменне значення. З іншого боку, різні символічні засоби і процедури забезпечують шлях досягнення вищих сутностей, дають можливість спілкування і впливу на них. У зв'язку з цим, специфічною рисою релігійної символіки є те, що вона відображає і виражає не просто якісь ідеї, абстрактні поняття, а реальний в очах віруючих, «живий» світ богів. Релігійні символи завжди наділяються особливою святістю, яка властива всім атрибутам культу. Для релігійної психології характерна потреба в реальному зв'язку людини з трансцендентними сутностями, відокремленими від усього, позбавленою святості, тому релігія постійно прагне до втілення, символізації. Тут, відповідно до релігійного світогляду, ми маємо справу не з людським ідеальним світом, а з проявами вищого і невідомого, що не залежить від людей та їх психіки [3, с. 525]. У зв'язку з цим, підкреслимо, що безпосереднє поклоніння предмету як богу і непряме шанування фетишів, в яких втілено або проявляється божество, не носить символічний характер, так як символ не повинен мати онтологічного зв'язку з прототипом. Таким чином, якщо ми будемо розглядати релігійну

символіку з атеїстичних і матеріалістичних позицій, то вона виявиться чисто людською побудовою і проекцією, характерною для свідомості віруючих. При подібному підході, символи в релігії, на відміну від інших сфер суспільного життя, репрезентують ілюзорні, фантастичні об'єкти, виявляючи їх як реально існуючі. Тобто в них відбувається змішання чуттєво даного і духовного, реального і містичного, сакрального і профанного. З приходом Епохи відродження і Нового часу символізм в його схоластичному розумінні був потіснений природознавством і натурфілософією, проте як спосіб вираження і розуміння він був збережений, тільки тепер придбав дещо інше значення. Символ став прирівнюватися до образу. Потім вже в столітті інформації та кібернетики символ став сприйматися як знак, а мова як знакова система стала сама по собі символом. Однак і в такій інтерпретації символ не втратив свого магічного значення. З його допомогою ірраціоналісти, а особливо екзистенціалісти особливо яскраво малювали свої філософські системи [6, с. 635]. Чим більше заглиблюєшся в питання можливості символізації, тим більше переконаєшся в тому, що символізувати можна практично все, починаючи з людських почуттів і закінчуючи глобальними філософськими проблемами онтології і гносеології, а ось прочитати будь-який символ неможливо, так як дорогу до розшифровки мови символів загороджує символізм цієї самої мови, а на варті всієї цієї «Містерії» стоїть Несвідоме. На питання яке ж місце займає мова у цьому ланцюжку, можемо дати таку відповідь. Мова дійсно є визначальною категорією, але тільки на даний момент, який може тривати або закінчитися тут і зараз, бо над людиною і всім, що з ним пов'язано владний час.

Висновки і пропозиції. З приходом нової парадигми наукової думки зовсім не обов'язково, що символізм втратить свою актуальність, бо символ був актуальним завжди. Проте тільки в певні періоди приходиться усвідомлення нагальності та необхідності символізму. На цей раз такий момент збігся якраз з народженням нової мовної парадигми і з приходом нового тисячоліття, яке можливо буде осяяне ідеєю, несвідомим, символізацією культури і філософії.

Список літератури:

1. Аверинцев С.С. Заметки к будущей классификации типов символа. Москва : Наука, 1985. С. 297–303.
2. Белый А. Критика. Эстетика. Теория символизма. Москва : Искусство, 1994. Т. 1. 477 с.
3. Белый А. Символизм как миропонимание. Москва : Республика, 1994. 525 с.
4. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. Москва : Гардарика, 1998. 779 с.
5. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. Москва : Искусство, 1976. 367 с.
6. Лосев А.Ф. Очерки античного символизма и мифологии. Москва : Наука, 1993. 635 с.
7. Лотман Ю.М. Символ в системе культуры. Таллин : Александра, 1992. 479 с.
8. Свасьян К.А. Проблемы символа в современной философии. Ереван : АН АрмССР, 1980. 206 с.
9. Соломоник А. Позитивная семиотика (о знаках, знаковых системах и семиотической деятельности). Минск : МЕТ, 2004. 191 с.
10. Шелестюк Е.В. О лингвистическом исследовании символа. *Вопросы языкознания*. 1997. № 4. С. 125–141.
11. Юнг К. Г. Человек и его символы. Санкт-Петербург : Б.С.К., 1996. 454 с.

References:

1. Averintsev, S.S. (1985). Zаметki k budushchey klassifikatsii tipov simvola [Notes on the future classification of character types]. Moscow : Nauka (in Russian)
2. White, A. (1994). Kritika. Estetika. Teoriya simvolizma [Criticism. Aesthetics. Symbolism theory]. Moscow : Iskusstvo. (in Russian)
3. White, A. (1994). Simvolizm kak miroponimanie [Symbolism as the worldview]. Moscow : Respublika. (in Russian)

4. Cassirer, E. (1998). *Izbrannoe. Opyt o cheloveke* [Favorites. Experience about the person]. Moscow : Gardarika. (in Russian)
5. Losev, A.F. (1976). *Problema simvola i realisticheskoe iskusstvo* [Symbol problem and realistic art]. Moscow : Iskusstvo. (in Russian)
6. Losev, A.F. (1993). *Ocherki antichnogo simbolizma i mifologii* [Essays on ancient symbolism and mythology]. Moscow : Nauka. (in Russian)
7. Lotman, Yu.M. (1992). *Simvol v sisteme kul'tury* [Symbol in the cultural system]. Tallinn : Alexandra. (in Russian)
8. Svasyan, K.A. (1980). *Problemy simvola v sovremennoy filosofii* [Problems of the symbol in modern philosophy]. Yerevan : AN ArmSSR. (in Russian)
9. Solomonik, A. (2004). *Pozitivnaya semiotika (o znakakh, znakovykh sistemakh i semioticheskoy deyatel'nosti)* [Positive semiotics (on signs, sign systems and semiotic activity)]. Minsk : MET. (in Russian)
10. Shelestyuk, E.V. (1997). *O lingvisticheskom issledovanii simvola* [About the linguistic study of a symbol. Issues of Linguistics]. *Voprosy yazykoznaviya*, no. 4, pp. 125–141. (in Russian)
11. Jung, K.G. (1996). *Chelovek i ego simvoly* [The human and his symbols]. St. Petersburg : BSK. (in Russian)